

E-LOGOS

ELECTRONIC JOURNAL FOR PHILOSOPHY/2004

ISSN 1211-0442

Zpráva o další studijní cestě

aneb

Život a doba filosofa B. Spinozy

Martin Hemelík

Vysoká škola ekonomická
Praha

(Vypracováno v rámci grantového projektu GA ČR 401/04/1067.)

I.

Před necelými čtyřmi roky mi umožnilo pochopení a vstřícnost vedení Fakulty informatiky a statistiky Vysoké školy ekonomické v Praze podniknout krátkou studijní cestu do Nizozemského království. Během této cesty jsem měl možnost navštívit některá badatelská centra, v nichž nizozemští (i zahraniční) filosofové, historici filosofie i jiní odborníci důkladně a detailně zkoumají ve všech možných ohledech a souvislostech dílo největšího holandského filosofa židovského původu Barucha Benedikta Spinozy (1632-1677). Stručnou zprávu o této cestě jsem podal na stránkách Filosofického časopisu v roce 2001.¹

Tehdy získanou literaturu, studijní materiály, poznatky a zkušenosti jsem následně promítl do své práce v oblasti spinozovských zkoumání, popřípadě do překladatelské činnosti, kterou jsem věnoval a dosud věnuji dokončení překladu celého Spinozova díla do českého jazyka. Bohužel mnohdy se ukazovalo, že krátké trvání tehdejší cesty se muselo nutně projevit v určité fragmentárnosti těchto poznatků i v malém a nedostačujícím množství materiálů. Zdaleka ne všechno mohlo být dopodrobna prozkoumáno, ověřeno a zachyceno, zdaleka ne

¹ Viz Hemelík, M.: Zpráva o jedné studijní cestě, in: *Filosofický časopis*, 49(2001), 1, str. 165-168.

všechny důležité okolnosti Spinozova života a díla mohly být tehdy předmětem mého studijního zájmu.

Proto bylo vcelku přirozené, že jsem do svého výzkumného projektu zaměřeného na téma „Rozum a jistota. (Ke konstituci novověké vědy a filosofie)“, v jehož rámci má vzniknout i první česká obsáhlejší spinozovská monografie, zařadil rovněž plán na novou a delší studijní cestu do Nizozemí. Výzkumný projekt nakonec získal podporu Grantové agentury České republiky, a v důsledku toho jsem obdržel finanční prostředky i na realizaci takové studijní cesty, během které měly být získány všechny rozhodující poznatky a informace (jinak prakticky nedostupné) pro zpracování zmíněné monografie věnované životu a dílu B. Spinozy.

Program cesty, kterou jsem absolvoval v měsíci dubnu roku 2004, byl rozvržen a zaměřen především do dvou oblastí:

- Předně bylo třeba podstatně doplnit a rozšířit to, co bylo započato již během první studijní cesty – totiž podrobné a co nejvíce detailní zmapování Spinozovy životní pouti včetně všech jejích reálií, které se doposud zachovaly, a nebo je možné o nich získat důvěryhodné a ověřitelné zprávy.
- A spolu s tím bylo třeba prostudovat nejrozličnější materiály, výzkumné záměry, informační zdroje a zároveň i dostupné reálie vztahující se k problematice vnějších i vnitřních souvislostí mezi Spinozovým životem a filosofickým učením na straně jedné a kulturou, vědou, filosofií, teologií, politikou, náboženským životem či celkově vzato společenskou a duchovní atmosférou holandské republiky v období tzv. Zlatého věku (Gulden Eeuw), tj. v XVII. století (zejména v jeho druhé polovině), na straně druhé.

V obou základních oblastech byl cíl a účel cesty naplněn. V následujících částech této zprávy o studijní cestě se o tom pokusím podat pouze stručný přehled, neboť přirozeně se nejvlastnějšího a skutečného využití veškeré literatury, studijním materiálům, poznatkům a zkušenostem dostane až při přípravě a zpracování zmíněné monografie.

II.

Životní pouti B. Spinozy bylo vyměřeno poměrně krátké trvání – necelých 45 let. Hodnoceno určitými kritérii se kromě toho vyznačovala vcelku klidným a tichým průběhem, který byl výrazně narušen jen jediným prudkým životním zlomem – úplnou a naprostou exkomunikací mladého filosofa ze všech spojených amsterdamských židovských obcí v polovině roku 1656.² Jinak žil Spinoza skromný až nenápadný život, prakticky vůbec necestoval (podle všech dostupných zdrojů zpráv o jeho životních osudech ani jednou během let 1632-1677 neopustil rodné Nizozemí³) a všechna čtyři místa, na nichž pobýval, se

² Tato událost z 27. července 1656 je zachycena v každé spinozovské monografii. Velice podrobně je pojednána například v Krochmalnik, D.: *Praktische Philosophie als Religionsersatz : Spinozas Auseinandersetzung mit der m Judentum*, Inauguraldiss., Hochschule für Philosophie München 1988. Popřípadě viz též Vlessing, O.: The Excommunication of Baruch Spinoza. A Conflict Between Jewish and Dutch Law., in: *Studia Spinozana*, vol. 13 (1997), Königshausen & Neumann 2003, str. 15-47 nebo Van Bunge, W.: Spinoza's Jewish Identity and the Use of Kontext, in: *Studia Spinozana*, vol. 13 (1997), str. 100-119.

³ Jen některé jednotlivé a neověřitelné zprávy hovoří o tom, že snad navštívil Francii. Kvůli nedůvěryhodnosti a neurčitosti jejich původu jsou obecně považovány za nepravdivé. Zmiňuje je Pierre Bayle ve svém *Dictionnaire*

nacházela v nevelké vzdálenosti od sebe a jsou rozmístěná v dnešních provinciích Holland-Zuid a Holland-Noord. Seřazeno v časovém pořadí to byla města a obce Amsterdam, Rijnsburg, Voorburg a Den Haag.

Některé základní poznatky o těchto místech jsem získal již během své první studijní cesty. Při té letošní jsem měl dostatek možností tyto poznatky doplnit, ucelit a zároveň i získat některé významné podrobnosti a detaily. Na základě takové sumy informací již lze sestavit celkový obraz nejdůležitějších reálií Spinozova života, který je rozvržen do čtyř částí odpovídajících oněm čtyřem místům pobytu. Pokusím se podat jejich stručnou charakteristiku v podobě čtyř kratších zastavení.

Zastavení první:

Amsterdam – místo narození a prvního pobytu

Baruch Benedictus Spinoza se narodil 24. listopadu 1632 v rodině židovského (původem exmarranského) obchodníka Miguela de Spinozy a jeho ženy Hany Debory. Místem jeho narození byla amsterdamská židovská čtvrť (Jodenbuurt), která byla tehdy osídlena především židovskými exulanty z oblasti Iberského poloostrova (tzv. Marranos), kteří do Amsterdamu přicházeli ze všech koutů Evropy, kam se uchýlili před perzekucí ze strany španělských a portugalských křesťanských vládců.

Jádrem této čtvrti ležící na jihovýchodním konci starého Amsterdamu byl Vlooienburg, jakýsi „ostrov“ čtyřúhelníkovitého tvaru vytvořený řekou Amstel a soustavou kanálů (grachtů), uvnitř kterého byla hustá zástavba a jen několik uliček – Nieuwe Houtstraat, Korte Houtstraat, Lange Houtstraat. Jak napovídají jejich názvy (holandské slovo „hout“ znamená „dřevo“), byl zde kdysi soustředěn amsterdamský obchod se dřevem. Kromě samotného Vlooienburgu náležely k židovské čtvrti i některé přilehlé grachty a ulice, jako například Breestraat (dnes Jodenbreestraat).

Celá čtvrť neměla charakter ghetta. (Ostatně v tomto holandském městě nevzniklo vůbec žádné ghetto. Mnohé židovské rodiny, zvláště zámožné, obývaly domy i v jiných částech Amsterdamu, například na známých a malebných kanálech Keyzergracht či Herengracht.) Nalézaly se zde i domy bohatších nežidovských obchodníků a mimo jiné zde žili i někteří vynikající malíři. (Mezi nimi také Rembrandt van Rijn, jehož honosný dům na Breestraat se dochoval dodnes a v jeho pečlivě restaurovaných interiérech je umístěno malířovo muzeum – Rembrandthuis Museum na Jodenbreestraat.)

V samotném srdci Vlooienburgu se v první polovině XVII. století nacházel dnes už neexistující výstavný dům holandského obchodníka Willema Kicka („een fraai Koopmans huis“ – krásný obchodníkův dům), jehož průčelí bylo obráceno ke kanálu Houtgracht. Miguel de Spinoza si tento dům pronajal někdy počátkem třicátých let XVII. století a podle dochovaných zápisů v amsterdamských berních knihách měla jeho rodina tento dům pronajatý ještě v padesátých letech.⁴ Dům byl vzdálen jen několik kroků od synagogy a synagogální školy. S největší pravděpodobností se Baruch (Bento) Spinoza narodil právě v tomto domě a žil zde až do onoho osudného roku 1656.

Historique et Critique z roku 1697, ale sám je označuje za falešné. Blíže viz *Baruch de Spinoza. Lebensbeschreibungen und Dokumente*, hrsg. M. Walther, F. Meiner Hamburg 1998, str. 66.

⁴ Viz zápisy v Berních knihách města Amsterdam z let 1650-1652, in: *Spinoza. Lebensbeschreibung und Dokumente*, cit. vyd., str. 195.

O tom, kam se v Amsterdamu uchýlil po vynuceném odchodu z Vlooienu, nejsou přesné zprávy. V letech 1656-1660, kdy stále ještě pobýval v Amsterdamu, snad našel útočiště v prostorách humanistické školy Franciska van den Endena, která se tehdy nacházela kdesi v oblasti Singelgracht, tj. na opačném konci starého Amsterdamu.

V současné době z původní zástavby Vlooienu nezbylo téměř nic. V oblasti, která je dnes ohraničena řekou Amstel, kanálem Zwanenburgwal, ulicí Jodenbreestraat a prostorem Waterlooplein (tato plocha vznikla pozdějším zasypáním kanálu Houtgracht) a Mr. Visserplein, se zachovaly některé domy (například zmíněný Rembrandthuis), v pozdějších dobách postavená tzv. Portugalská synagoga a soustava tzv. Aškenázských synagog, v nichž je umístěno bohatými sbírkami a rozsáhlými informačními zdroji vybavené židovské muzeum Amsterdamu (Joods Historisch Museum). Nejvnitřnější prostor bývalého Vlooienu je zastavěn velmi moderními budovami amsterdamské radnice a opery. V místech, kde stával dům obchodníka W. Kicka (na jihovýchodním okraji Waterlooplein), se již dlouhou dobu tyčí mohutná stavba s neoklasickým průčelím – kostel Mojžíše a Arona, kdysi katolický chrám, který ovšem dnes neslouží účelům sakrálním, nýbrž kulturním a sociálním.

Během závěru svého amsterdamského pobytu (v letech 1656-1660), kdy zřejmě žil v domě Franciska van den Endena (není vyloučeno, že mohl pobývat i v domě některého jiného ze svých tehdejších přátel), Spinoza sepsal svá první filosofická pojednání – nedokončený *Tractatus de intellectus emendatione* (*Pojednání o nápravě rozumu*) a *Korte Verhandeling van God, de Mensch en deszelfs Welstand* (*Krátký traktát o Bohu, člověku a jeho blahu*). Kde přesně se tak stalo, bohužel není zatím zjistitelné.

Zastavení druhé:

Rijnsburg – místo druhého pobytu

Do Rijnsburgu, nevelké, ale starobylé a z hlediska historického významu pozornosti hodné obce⁵ ležící několik kilometrů západně od universitního města Leiden, přišel Spinoza někdy koncem roku 1660 nebo na počátku následujícího roku 1661. Pronajal si část nově postaveného domu chirurga H. Homana na tehdejší ulici Katwijklaan. (Spolu s ním si zde pronajímali byt i někteří studenti leidenské university, například budoucí teolog Johannes Casearius, kterému na přelomu let 1662 a 1663 diktoval Spinoza svůj výklad Descartesových *Principů filosofie* doplněný o *Metafyzické myšlenky*.)

Hlavní příčiny jeho odchodu z Amsterdamu byly patrně dvě – předně hledal podstatně klidnější a tišší prostředí pro svou práci a kromě toho byl vůči němu vyvíjen i určitý tlak ze strany amsterdamských magistrátních úředníků, kteří popřáli sluchu jeho nepřátelům i představitelům spojených židovských obcí. O důvodech, které Spinozu přivedly k volbě právě Rijnsburgu jako místa dalšího pobytu, lze pouze spekulovat, nicméně svou roli hrály zřejmě následující tři okolnosti:

- Rijnsburg není příliš vzdálen od Amsterdamu (jen několik desítek kilometrů), takže se kontakty s kruhem jeho příznivců a přátel nemusely přerušit. Ostatně podle zpráv z jeho

⁵ V místech barokního kostela, jehož mohutná věž z roku 1608 je dominantou Rijnsburgu, stávala velkolepá pozdně románská bazilika, v níž byla ve středověku umístěna hrobka nejvýznamnějších holandských hrabat Willema I., Florise IV., Florise V. a Johana I. Připomínají to odkryté základy baziliky a monumentální pamětní deska.

dochované korespondence se Spinoza sám několikrát do Amsterdamu vypravil a krátce tam pobýval právě u svých nejbližších přátel.

- Obec byla známa jako místo setkávání stoupenců kolegiantských a mennonitských sekt. (Konala se zde jejich tzv. kolegia.) S některými z nich spojovaly Spinozu užší osobní a přátelské vztahy.

- Velice blízko byla nejstarší nizozemská universita v Leidenu a mladý filosof mohl příležitostně navštěvovat některé přednášky.⁶ Jejich úroveň znal nejen od spolubydlících studentů, ale také od svých přátel, mezi kterými byla řada absolventů tohoto vysokého učení (L. Meyer, D. Kerckring aj.). V důsledku toho byl jistě obeznámen s tím, že universita v Leidenu byla v oné době jedním z nejvýznamnějších center holandského kartezianismu a eklekticismu a také s tím, že se zde přednášely přírodní a lékařské vědy stejně jako matematika tehdy novým způsobem a na velmi vysoké úrovni.

V domě lékaře Homana žil Spinoza až do roku 1663. Z jeho výše zmíněného výkladu Descartových *Principů filosofie* diktovaného Johannu Caseariovi posléze vznikl spis, který filosof za vydatného přispění svých přátel (zvláště L. Meyera, J. Jellesze a S. de Vriese) vydal v tomtéž roce v knižní podobě u nakladatele J. Rieuwertsze v Amsterdamu. Navíc se ve vlastní brusičské dílničce výrazně zdokonalil ve výrobě a broušení skel do optických přístrojů, zvláště dalekohledů a mikroskopů.

Homanův dům na někdejší ulici Katwijklaan (dnes rijnsburgská ulice Spinozalaan čp.29) se šťastnou shodou okolností dochoval až do dnešních dnů. V současné době je v něm umístěna pozoruhodná muzejní instalace, kterou spravuje „Společnost Spinozova domu“ (De Vereniging het Spinozahuis).⁷ Případný náhodný návštěvník (který není předem domluven s představiteli výše uvedené společnosti) se ovšem v těchto měsících do interiérů domu nepodívá, protože celý objekt čeká náročná renovace a je tedy pro veřejnost uzavřen.

Zastavení třetí:

Voorburg – třetí místo pobytu

Někdy během roku 1663 se Spinoza rozhodl z Rijnsburgu odejít. Důvody, které ho k takovému rozhodnutí vedly, opět neznáme. Víme však spolehlivě, že se odebral do nepříliš vzdálené obce Voorburg, která se tehdy rozkládala jen několik kilometrů východně od města Den Haag směrem k městu Delft, pod jehož správu patřila.

Ve Voorburgu se pro Spinozu staly dočasným domovem podkrovní místnosti v domě malíře Daniela Tydemana, který se nacházel v tiché postranní uličce vedoucí k voorburgskému kostelu. (Proto se nazývala Kerkstraat – Kostelní ulice.) Pro soustředěnou filosofickou práci to bylo velmi příhodné prostředí. Ostatně Spinoza ho také náležitě využil. V letech 1663 – 1669, během kterých ve Voorburgu pobýval, nejen zahájil práce na svém vrcholném filosofickém díle *Ethica ordine geometrico demonstrata* (Etika vyložená způsobem užívaným v geometrii), ale také napsal *Tractatus theologico-politicus* (Traktát teologicko-politický), který byl vydán v roce 1670 bez udání jména autora a se smyšleným jménem

⁶ Nepřímé zprávy svědčí o tom, že je skutečně navštěvoval. Jedná se o zprávy augustiniánského mnicha Tomase Solany y Roblese zachycené v protokolech madridského inkvizitora z 8. srpna roku 1659. Mnich musel získat tyto zprávy buď od samotného Spinozy nebo od jeho přátel. V matričních záznamech leidenské university je totiž nemohl nalézt, protože se rodilí Židé nesměli na universitu zapisovat. Jednotlivé přednášky však mohli bez problémů navštěvovat. Viz *Spinoza. Lebensbeschreibungen und Dokumente*, cit. vyd., str. 235.

⁷ Některé bližší podrobnosti o domě lékaře Homana jsem uvedl ve své zprávě o první studijní cestě do Nizozemí. Viz cit. zpráva, str. 166-167.

nakladatele a falešným místem vydání. Přesto se poměrně záhy stalo veřejně známým Spinozovo autorství knihy, jež představovala v následujících desetiletích jedno z nejkontroverznějších a nejdiskutovanějších děl nejen v Nizozemí, ale i v jiných částech Evropy.

Zároveň se zde Spinoza i nadále věnoval svému brusičskému řemeslu a při výrobě a broušení čoček do dalekohledů a mikroskopů dosáhl vskutku určité míry dokonalosti, což se projevilo i růstem poptávky po jeho produktech, jež si získaly značné renomé. Nebylo to dáno pouze jeho přirozenou zručností a jistou láskou k manuální práci⁸, ale také tím, že své postupy konzultoval s některými předními optiky své doby (např. s J. Huddem⁹).

V této souvislosti nelze nezmínit jednu významnou okolnost filosofova voorburgského pobytu. Dům malíře Tydemana v uličce Kerkstraat byl vzdálen jen několik set metrů od voorburgského statku Hofwijk, který zakoupil významný holandský politik a veřejný činitel (ale také básník a skladatel) Constantijn Huyghens a často v něm pobýval se svými syny Constantijnem a Christiaanem. I když později Christiaan Huyghens (1629-1695), asi nejznámější holandský učenec (matematik, fyzik, astronom a optik) z období Zlatého věku, nepobýval na Hofwijku příliš často (v letech 1666-1681 žil ve Francii, kam byl pozván Ludvíkem XIV.), přesto se za jeho přítomnosti scházeli v rodinném sídle zajímaví návštěvníci a mezi nimi pravděpodobně i B. Spinoza, jehož brusičského umění si Huyghens velice vážil.¹⁰ Takové kontakty byly jistě vhodnou příležitostí nejen k odborným optickým konzultacím, ale také k rozhovorům o mnoha tématech z oblasti přírodních věd, kterými se oba muži intenzívně zabývali. (Otázkami obecně filosofickými či metafyzickými se zřejmě nezabývali, protože Ch. Huyghens byl znám svou jednoznačnou orientací na myšlenkový svět novověké matematizující přírodovědy a nechutí k diskusím podobného typu.¹¹)

V dnešní době je Voorburg již nedílnou součástí královského sídelního města Den Haag jako jedna z jeho okrajových čtvrtí. Nicméně historické jádro je celkem nenarušené moderní zástavbou a zůstalo zachováno včetně oné tiché uličky Kerkstraat s jejími nízkými barokními domy. (Dům malíře Tydemana však již zde nestojí.)

I statek Hofwijk se dochoval do dnešních časů (byť je obklopen velmi rušným prostředím – hned v těsné blízkosti vede železniční trať i dálnice do Rotterdamu) a nalezneme v něm muzeum Christiaana Huyghense. Po dobu několika měsíců je zde mimo jiné také umístěna jedna ze čtyř součástí široce koncipované výstavy „Christiaan Huyghens. Facetten van een genie.“ věnované 375. výročí učenčova narození, které připadá na rok 2004. (Další části výstavy, která perfektním způsobem zpřístupňuje mnohé reálie a dokumenty Huyghensova života i doby rozkvětu holandské vědy a kultury v XVII. století, byly instalovány v univerzitní knihovně v Leidenu, v leidenském muzeu Boerhaave a ve Space-Expo v Noordwijku an Zee.)

Zastavení čtvrté:

⁸ To odpovídalo staré židovské tradici, podle které má každý Žid vládnout manuální zručností v určitém oboru, i když je jeho životní dráha dráhou učence či mudrce.

⁹ Viz jeho dopis J. Huddemu z května roku 1666. *Benedicti de Spinoza Opera quae supersunt omnia*, vol. II, ed. C. H. Bruder, Ex officina B. Tauchnitz Lipsiae 1844, str. 265-269. Nedávno byl pořízen první překlad tohoto i dalších dopisů J. Huddemu. Viz De ente sufficiente (První český překlad Spinozových dopisů Johannu Huddeovi.), přel. M. Hemelík, in: *E-LOGOS/2004*.

¹⁰ Psal o tom ve svých dopisech bratru Constantijnovi. Viz Nadler, S.: *Spinoza. A life.*, Cambridge University Press 2001, str. 221

¹¹ Viz blíže Meinsma, K., O.: *Spinoza en zijn kring. Historisch-kritische studien over Hollandsche vrijgeesten.*, (reprint), Utrecht 1980.

Den Haag – čtvrté a poslední místo pobytu

Z Voorburgu do Haagu odešel Spinoza někdy na konci roku 1669 nebo na počátku roku 1670. Důvody mohou být opět pouze předmětem spekulací. Snad chtěl být blíže událostem, které provázely poslední roky vlády největšího politika Zlatého věku Johanna de Wittta poznamenané vpádem francouzských vojsk na území spojených severonizozemských provincií. (V roce 1672 byl Johann de Witt spolu se svým bratrem Cornelisem zlynčován rozvášněným davem v haagských ulicích.)

Nejprve si Spinoza pronajal podkrovní místnosti v ulici Stille Veerkade v domě, který vlastnila vdova po zámožném advokátovi van der Werve. Byla to velice tichá (podle svého jména) a příjemná ulice na samém okraji starého centra Haagu, avšak ukázalo se, že bydlení je příliš finančně náročné.

Po necelém roce se Spinoza přestěhoval do podkroví domu malíře Hendrika van der Spycka stojícího nedaleko na Paviljoensgrachtu čp. 72-74. Ve dvou místnostech, které si pronajal, prožil filosof poslední roky svého života. Dokončil zde své hlavní dílo a začal psát *Compendium grammatices linguae hebraeae* (*Kompendium gramatiky hebrejského jazyka*) a *Tractatus politicus* (*Rozpravu politickou*). Ani jeden z těchto spisů však už nedokázal dokončit, zabránila mu v tom rychlá progresivní choroba - tuberkulóza. V neděli 21. února 1677 tiše skonal ve své posteli s nebesy, jediném kusu nábytku, který mu zůstal jako dědictví po zemřelém otci a se kterým se během svého života nikdy nerozloučil. 25. února pak byl Spinoza za účasti (údajně) mnoha smutečních hostů pohřben na hřbitově u tehdy nově postaveného Nového kostela (Nieuwe Kerk).

Dům na ulici Stille Veerkade není identifikován, ulice sama je však stále onou tichou a příjemnou ulicí. V domě malíře van der Spycka, který nese název Domus Spinozana, na Paviljoensgracht čp. 72-74 je knihovna a studovna Společnosti Spinozova domu (Vereniging het Spinozahuis).¹²

Nádherná barokní stavba Nieuwe Kerk postavená v letech 1649-1655 Pieterem Noorwitsem podle vzoru amsterdamského stavitele Hendrika Keyzera stojí na okraji ulice Spui v Haagu dodnes. Hřbitov v jejím okolí byl již dávno zrušen, ale v prostoru za chrámovou lodí je instalován jakýsi spinozovský památník. Nízká zídka nesoucí desku s reliéfem Spinozovy tváře a hebrejským nápisem a pod ní v zemi zasazená kamenná deska, na níž je vytesán latinský nápis:

„Terra hic Benedicti de Spinoza in ecclesia nova olim sepulti ossa tegit.“

(Volně přeloženo: V této zemi jsou uloženy ostatky Benedikta de Spinozy kdysi pochovaného u Nového kostela.)

Celý areál je pěkně upraven a působí (i přes velice moderní okolní zástavbu a rušné prostředí blízkého okolí) přiměřeným a důstojným způsobem.

Vydá-li se dnes někdo po stopách Spinozovy životní pouti, celkem snadno se ubezpečí, že nejen tam, kam dosahují kompetence Společnosti Spinozova domu, jsou nejruznější památky a připomínky života a díla slavného myslitele opatrovány s velikou péčí, důstojností a úctou. Ostatně osobnost s takovými evropskými či světovými duchovními rozměry, jakou Baruch Benedictus Spinoza bezesporu byl, si jistě takový přístup zaslouží.

¹² Některé další podrobnosti viz mou zprávu o první studijní cestě, cit. vyd., str. 168.

III.

Spinozovo filosofické učení se vyznačuje mnohými originálními rysy, které mu zaručily výjimečné postavení nejen v kontextu filosofického dění holandského Zlatého věku, ale i v souvislostech dějin evropské filosofie vůbec. Řada těchto zvláštností má svůj původ mimo jiné i v tom, že Spinoza pocházel z prostředí etnicky a kulturně velice specifického – narodil se totiž a vyrostl v prostředí původně marranských Židů, kteří se v Holandsku a zvláště v Amsterdamu (který pro ně byl „Novým Jerusalemem“) usazovali již od přelomu XVI. a XVII. století. Tato komunita mu také poskytla tradiční židovské vzdělání sefardské provenience. Ale nejen to ozvlášťovalo Spinozovo myšlení.

Po své exkomunikaci ze všech židovských obcí se filosof nikdy nestal zcela integrovaným příslušníkem majoritní křesťanské části společnosti. Nikdy nepřijal svátost křtu a ani o to neusiloval, ostatně s církevními institucemi neměl příliš mnoho co do činění a kromě kontaktů s představiteli různých protestantských sekt, které ovšem byly motivovány spíše osobními vztahy, něco takového ani nevyhledával. Totéž platí i o světských institucích a bohatém a rušném veřejném a politickém životě holandské republiky wittovské éry. Svůj život se snažil žít v jakémsi tichém ústraní¹³, byť prostoupeném mnoha přátelskými vztahy a kontakty s učeněckým světem, a naplňoval ho úsilím o vyváženost a harmonii.¹⁴

Proto to na druhé straně vůbec neznamená, že by zůstal téměř úplně izolován od zbytku společnosti. Jeho snaha o tichý život v ústraní naplněný přemýšlením a poctivou řemeslnou prací se nevylučovala s jeho velikou touhou po poznání a pochopení všeho toho, co se dělo kolem něj, s enormním úsilím porozumět přírodě i lidskému společenství v jejich celkovosti a lidským individuím v jejich jednotlivosti, a rovněž s jeho celoživotní snahou toto své porozumění vyjádřit v pečlivě vypracované soustavě filosofických názorů určené pro každého, kdo (stejně jako filosof sám) hledal cestu „k poznání lidské mysli a jejího největšího štěstí“.¹⁵ Své myšlenky a postoje nechtěl nijak uzavírat do „klauzury své samoty“.

Právě o tom svědčí Spinozovy početné kontakty (v podobě osobních setkání i korespondenčního styku) s kruhem amsterdamských přátel, s mnoha významnými mysliteli, filosofy, přírodovědci a matematiky, s řadou důležitých politiků i bohatých a vlivných obchodníků s velikým zájmem o filosofii a vědu, s představiteli kolegiantských a mennonitských sekt atd. Ale nejen to. Leckteré události ho vedly k tomu, že vystupoval ze svého ústraní a angažoval se ve vypjatých okamžicích ve věcech veřejných – například při vpádu francouzských vojsk do centrálního Nizozemí v roce 1672. Hluboce (podle svědectví

¹³ Tuto svou celoživotní orientaci, díky které si také vždy uchovával značnou osobní svobodu, nebyl ochoten obětovat ani kvůli velice lákavé nabídce profesury na heidelbergské universitě, kterou obdržel v roce 1673 od falckého kurfiřta Karl Ludwiga prostřednictvím kurfiřtského rady a profesora téhož vysokého učení Johanna Fabritia. Blíže k tomu viz například Hrůša, J.: *Baruch Spinoza. Život a dílo*, Hradec Králové 1932, str. 12 a násl.

¹⁴ Ostatně není snad bez zajímavosti, že téměř stejným způsobem a v podobně tichém a jakoby všedním a nenápadném ústraní se odvíjel život i jiných vynikajících osobností holandského Zlatého věku. Svědčí o tom například životní osudy vynikajícího pozorovatele přírody, vynálezce mikroskopu a skvělého výrobce čoček Antoon van Leeuwenhoek (1632-1723), rodáka z Delftu, o němž mnozí ze ctihodných obyvatel, kteří si ani nepovšimli poněkud omšele vyhlížejícího vrátného v budově městské radnice, vůbec netušili, že je to jeden z nejlepších přírodovědců své doby. Teprve o řadu let později na upozornění delftského anatoma Regniera de Graafa se stalo Leeuwenhoekovo dílo známé a postupem času i vážené a obdivované. Nakonec byl původně amatérský učenec zvolen členem několika vědeckých společností. Nicméně až do své smrti způsob života nijak výrazně nezměnil.

¹⁵ Viz Spinoza, B.: *Etika*, přel. K. Hubka, Svoboda Praha 1977, str. 109.

malíře van der Spycka, u kterého Spinoza v Haagu bydlel¹⁶) také prožíval nešťastný osud Johanna de Witta a jeho bratra Cornelise stejně jako ho dříve neobyčejně znepokojovala perzekuce bratrů Johanna a Adriaana Koerbaghových. Jeho vazby ke společnosti oné doby (v její sociální i duchovní rovině) byly početné a někdy velice úzké. Proto nelze jejich vliv na Spinozův myšlenkový svět pomíjet, spíše naopak je třeba je pečlivě zvažovat a zkoumat. To si velice dobře uvědomovali a uvědomují zejména nizozemští badatelé a historici filosofie. Tato tématická oblast se stále více stává jedním z nosných témat jejich práce a je na ni zaměřeno úsilí celých badatelských týmů.

Jak jsem uvedl ve své předchozí zprávě, spinozovská bádání mají v Nizozemském království svou dlouhou a bohatou tradici. Několikrát zmíněná Společnost Spinozova domu (Vereniging het Spinozahuis), jejíž členové a vedení nejen přispívají ohromným dílem k péči o uchování toho, co v Nizozemí připomíná život a dílo B. Spinozy, ale také se podílejí v mnoha směrech na rozvoji spinozovských bádání, je již více než sto let integrující a často určující složkou takových činností. Nutno však podotknout, že to není pouze Společnost Spinozova domu se svým badatelským centrem v haagském Domus Spinozana. V posledních desetiletích se těžiště aktivit přesouvá i na akademická a jiná pracoviště.

Kupříkladu od roku 1995 se velice široce rozvinul velký výzkumný projekt „Nederlandse Cultuur in Europese Context“ (Nizozemská kultura v evropském kontextu), v němž je v části označené „Ijpunkt 1650“ věnovaná velká pozornost spinozovské filosofii v dobových souvislostech a za podpory tohoto projektu byly realizovány mnohé vydavatelské počiny.

Od osmdesátých let minulého století pak zaujímá v celém spektru podobných aktivit čím dále tím významnější místo činnost specializované skupiny badatelů, kteří zpracovávají tématickou oblast vývoje nizozemského filosofického myšlení. Rozhodující těžiště tohoto výzkumu se nachází na oddělení dějin filosofie Spinozovy katedry filosofie Erasmy university v Rotterdamu. V čele tohoto pracoviště stojí prof. Wiep van Bunge.¹⁷ Právě jeho skupina obdržela v roce 2000 od Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) (Nizozemská organizace pro vědecký výzkum) finanční prostředky na realizaci obsáhlého grantového projektu „The Early Enlightenment in the Dutch Republic: Cartesianism, Spinozism and Empiricism 1650-1750.“

Základní pracovní skupinu tohoto projektu tvoří členové oddělení dějin filosofie ze zmíněné katedry rotterdamské university – Wiep van Bunge, Gunther Coppens, Michiel Wielema, Paul Schurman, Henri Krop a Han van Ruler. Výzkum je zaměřen na čtyři nejdůležitější oblasti:

1. Philosophia novantiqua – holandský eklekticismus okolo roku 1650
2. Spinoza a holandský karteziánismus – od výkladu Descartových *Principiů filosofie* (1663) k *Etice* (1677)
3. Ateismus okolo roku 1700
4. J. Locke v holandské republice

Takové široké založení výzkumného projektu má podstatnou měrou přispět k tomu, aby byly co nejlépe rozkryty rozhodující momenty duchovní a myšlenkové atmosféry Zlatého věku Nizozemí, a v důsledku toho bylo možno daleko lépe porozumět různorodým koncepcím F. Burgersdijcka, B. Spinozy, A. Heereboorda, A. Heidana, G. Voetia, J. de Raey, ale také R.

¹⁶ Viz *Baruch de Spinoza. Lebensbeschreibungen und Dokumente*, cit. vyd., str. 247.

¹⁷ Tento profesor dějin filosofie na rotterdamské universitě je mimo jiné autorem obsáhlé a fundované studie *From Stevin to Spinoza. An Essay on philosophy in the seventeenth-century Dutch Republic*, E.J.Brill Leiden 2001.

Descarta, J. Locka, A. Geulincxe, či S. Stevina, H. Grotia, Ch. Huyghense, F. Schootena a mnoha a mnoha dalších filosofů, teologů, přírodovědců, matematiků, politiků aj., a to nejen z hlediska jejich významu pro vlastní duchovní dějiny Zlatého věku, ale také pro jejich zařazení do celkového kontextu vývoje evropské vzdělanosti a kultury na počátku osvěcenské éry.

Vnějšími výstupy celého výzkumného projektu nejsou pouze odborné stati, články, příspěvky na konferencích, knižní publikace, překladatelská činnost (jedním z velkých počínů realizovaných v rámci projektu bylo vydání úplně nového holandského překladu Spinozovy Etiky, který v roce 2002 pořídil Henri Krop a vydal ho spolu s originálním latinským textem v bilingvální podobě¹⁸), ale také například pravidelné měsíční semináře a odborné přednášky, které se konají na rotterdamské universitě. Jen pro ilustraci uveďme následující příklad: v září roku 2003 proběhlo na této universitě pracovní jednodenní setkání věnované dosud stále velice živému a diskutovanému tématu „Spinoza a scholastika“, kterého se zúčastnili nejen holanďtí, ale i vlámsí historici filosofie a znalci Spinozova díla. Jednotlivé příspěvky pak byly souborně vydány v nanejvýš pozoruhodném sborníku.¹⁹

Bylo by ovšem zavádějící, pokud bychom z takových informací dovozovali, že rotterdamská universita je v tomto směru jedinečná. Odborníci, tj. historici filosofie a vědy zaměřeni na dějiny Zlatého věku působí i na dalších nizozemských universitách. Například universita v Utrechtu má v řadách svých učitelů vynikající spinozovské badatele (například P. Steenbakker²⁰, T. Verbeek²¹ aj.), kteří mnohou měrou přispívají k porozumění Spinozovu dílu v jeho vztazích ke karteziánismu, holandskému eklekticismu či k celkové duchovní situaci Nizozemí v XVII. století.

Stranou nezůstává ani nejstarší nizozemské vysoké učení v Leidenu. Dokonce je potřebné podotknout, že samy dějiny této university a zkoumání její vůdčí role v rozkvětu holandské vzdělanosti, kultury, vědy, filosofie a teologie v XVII. století představují jeden z klíčových momentů v úsilí o pochopení vnitřní povahy i vnějších projevů oné epochy.

Leidenská universita totiž patřila kolem roku 1650 k nejvýznamnějším vysokým učením na evropském kontinentu, a to přesto, že v té době neměla za sebou ještě ani jedno století existence. (Byla založena v roce 1575 z rozhodnutí Viléma I. Oranžského jako první universita v severním Nizozemí. Město Leiden získalo tuto výsadu v soutěži s dalšími městy / Middleburgem, Goudou a Deventerem/ zejména proto, že v roce 1574 vzdorovalo za strastiplných podmínek pětíměsíčnímu španělskému obléhání. Navíc je pozoruhodné, že leidenští občané si tuto odměnu za svou statečnost v podobě privilegia k založení university zvolili sami, neboť Vilém I. Oranžský jim nabídl i druhou formu odměny – dlouhodobé osvobození od daní.) Jen pro základní srovnání lze uvést, že například v letech 1651-1675 studovalo na této „alma mater“ téměř 10.000 studentů, z nichž jedna třetina přišla do Leidenu studovat ze zahraničí (mimo jiné jsou v universitních matrikách zapsána i jména studentů, kteří přišli z Českého království). Přednášky zde ve stejné době konaly desítky profesorů, přičemž více než polovina rovněž přišla do Leidenu z jiných evropských zemí.²²

¹⁸ Viz Spinoza, B. de: *Ethica*, lat.-nederl., vertaald en ingeleid door H. Krop, Uitgeverij Bert Bakker Amsterdam, eerste druk 2002, tweede druk 2004, 629 str.

¹⁹ *Spinoza en de scholastiek*, ed. G. Coppens, Acco Leuven 2003, 127 str.

²⁰ Je mimo jiné autorem pečlivě a důkladně vypracované studie *Spinoza's Ethica from manuscript to print*, Van Gorcum Assen 1994.

²¹ Je například autorem zajímavé publikace *Descartes and the Dutch*, Carbondale: Southern Illinois University Press 1992.

²² Viz Wansink, H.: *Politieke wetenschappen aan de Leidse universiteit 1575-1650*, Hes Publishers Utrecht 1981, str. 7 a násl.

Z hlediska vztahu spinozismu k duchovním poměrům Nizozemí kolem poloviny XVII.století je ovšem zvláště důležité, že Leidenská universita náležela k těm vzdělávacím institucím, kde se velice záhy prosazovaly nejnovější myšlenkové trendy – karteziánská filosofie, holandský eklekticismus, karteziánská přírodověda a medicína, nové teologické protestantské směry apod. Však také měla ve svém znaku vetknuto heslo „Praesidium libertatis“ – „Záštita svobody“.

Je ovšem vcelku přirozené, že podobné novoty narážely na odpor konzervativně zaměřených profesorů, pro které byly mnohé principy ortodoxní kalvínské teologie či akademického aristotelismu nepřekročitelné. I z toho důvodu byla Leidenská universita místem, kde se velmi často spory ostře vyhrcovaly. Dokonce to vedlo tak daleko, že v roce 1647 vydali kurátoři vysokého učení v Leidenu na popud ředitele koleje pro protestantské teology Revia výnos, podle kterého se zakazuje být i jen zmínka (ať už kladná nebo záporná) o jméně Descartes. Tento výnos měl učinit přítrž neustálým hádkám a sporům.²³

Zřejmě nejslavnějším profesorem Leidenské university byl v té době charismatický a mezi studenty velice populární Adriaan Heereboord (1613-1661), který zde působil celé dvacetiletí (1641-1661). V jeho spisech nalézáme výrazné stopy karteziánského vlivu, ale zároveň i mnoho jiných, často ze starší tradice přebíraných motivů. Proto bývá označován za typického eklektika - představitele tzv. philosophia novantiqua.

V čele fyzikální katedry tohoto vysokého učení stanul o něco později jeden z jeho bývalých žáků a zároveň jeden z nejrozhodnějších zastánců karteziánské filosofie a vědy Johannes de Raey (1622-1702), pozdější profesor utrechtské university. Profesorem medicíny v Leidenu byl další kartezián Francois le Boe Sylvius (1614-1672). Stoupenců a příznivců kartezianismu byla v Leidenu skutečně řada – F. Schuyt, T. Craanen, ale blízko k některým karteziánským idejím měl i představitel teologické fakulty Abraham Heidanus (1597-1678), který usiloval o oddělení filosofie a teologie. Osobním přítelem R. Descarta byl rovněž matematik a profesor orientálních jazyků na universitě Jacob Golius (1596-1667).

Nelze opomenout ještě jednu podstatnou okolnost. V prostředí tehdejších holandských vědeckých a filosofických kruhů bylo jméno R. Descarta známo především jako jméno vynikajícího matematika požívajícího mezi holandskými matematiky značné autority. Ve vztahu k tomu není nic podivného na tom, že prostředí prvního holandského vysokého učení bylo kartezianismu tolik nakloněno, vždyť ve svazku Leidenské university působila instituce, která byla od počátku XVII. století (u jejího zrodu stál především vynikající matematik S. Stevin) řečeno jazykem moderní doby „špičkovým pracovištěm holandské matematiky a inženýrství“ – School voor Nederduytse Mathematique.²⁴ Mezi jejími učiteli najdeme mnoho slavných jmen – Simon Stevin, Willebrord Snellius, Ludolf van Ceulen, Frans van Schooten Sr. Mezi jejími studenty bychom zase objevili Spinozovi blízkého politika Johanna de Witta, ale také Johanna Huddeho, skvělého matematika a optika a pozdějšího starostu města Amsterdam, se kterým Spinoza konzultoval nejen odborné otázky výroby skel do optických přístrojů, ale také vysoce spekulativní problémy důkazů existence sebedostatečného jsoucna (ens sufficiens).²⁵

Tak či onak vzato je zřejmé, že ve vztahu ke konstituci Spinozových názorů měla duchovní atmosféra Leidenské university prostoupená pozoruhodným eklekticismem tzv.

²³ Viz Coppens, G.: Spinoza's Renati des Cartes Principiorum Philosophiae and Cogitata Metaphysica (1663), in: *Geschieden van den wijsbegeerte in Nederland*, 12, 2003-2004, str. 1 (cit. dle internetové verze).

²⁴ Blíže k významu a funkci této vzdělávací instituce viz například citovanou práci W. van Bungeho, zejména první oddíl první kapitoly, str. 1-9.

²⁵ Viz tři Spinozovy dopisy z první poloviny roku 1666 adresované právě J. Huddemu. *Benedicti de Spinoza Opera quae supersunt omnia*, vol. II, cit. vyd., str. 262-269. Viz též zmíněný první český překlad těchto dopisů v E-LOGOS/2004.

philosophia novantiqua, karteziánskou filosofií, matematikou, medicínou a přírodovědou zásadní význam. Ostatně filosof sám na mnohé podněty skrytě či otevřeně reaguje (viz například jeho polemiku s Heereboordovými²⁶ názory v textu *Metafyzických myšlenek*²⁷).

Je tedy jen přirozené, že badatelská činnost zaměřená k dějinám leidské university v XVII. století může přinést mnoho a mnoho významných závěrů ve vztahu ke střetávání a formování různých myšlenkových proudů holandského Zlatého věku. V archívech leidské university, v Universiteit Museum či v Museum Boerhaave v Leidenu (které je od roku 1928 nejvýznamnějším nizozemským museem historie vědy) je řada studijních materiálů, kterými se zabývají jak nizozemští (například na Faculteit der Godgeleerheid /teologické fakultě/ leidské university pracuje A. Goudriaan zabývající se vztahem mezi reformovanou ortodoxií a filosofií v období Zlatého věku), tak i zahraniční badatelé.

Neplatí to ovšem pouze o universitě v Leidenu. Stejně příležitosti poskytují archívy a muzejní instituce i na dalších nizozemských vysokých učeních. Například v archívech Universiteit Museum v Utrechtu, které patří mezi velice dobře organizované a rozvinuté badatelsko-vzdělávací instituce s rozsáhlými sbírkami a studijními materiály, se nalézají pozoruhodné dokumenty a doklady názorových střetů z období Zlatého věku. Nesmíme zapomenout, že kolem poloviny XVII. století zde působil asi nejrozhodnější Descartův odpůrce teolog Gisbert Voetius (1589-1676), ale stejně tak byl profesorem zdejšího vysokého učení i zmíněný zapálený kartezián J. de Raey.

Bylo by jistě možno i pokračovat, ale snad i z tohoto krátkého a stručného přehledu je patrné, že možnosti rozvoje spinozovských bádání, a to zvláště z hlediska vztahů a souvislostí mezi Spinozovou filosofií a podivuhodným duchovním světem holandského Zlatého věku, jsou téměř nepřeberné. Při studijních cestách a návštěvách se o tom může každý přesvědčit.

IV.

Jestliže v současné době představuje filosofické učení B. Spinozy jeden z nejstudovanějších a nejdiskutovanějších fenoménů dějin evropské filosofie (a doklady tohoto tvrzení není obtížné podat; vždyť stačí zaregistrovat ohromné množství internetových stránek věnovaných holandskému mysliteli, povšimnout si velmi rychle rostoucího množství položek ve spinozovských bibliografických přehledech, uvážít úspěšně a široce se rozvíjející činnost řady spinozovských společností /v Nizozemí, Německu, Francii, Rusku, USA, Japonsku, Španělsku, Itálii, Izraeli/, získat základní přehled o celé řadě spinozovských setkání, konferencí, seminářů, internetových diskusí apod.), pak bližší seznámení se s tím, jak je tento fenomén studován tam, kde se zrodil a rozvinul, představuje spolu s poznáním všeho toho, co umožňuje bližší proniknutí do dobových reálií a povahy tehdejšího materiálního i duchovního života, rozhodující přínos studijní cesty, kterou jsem absolvoval v rámci svého grantového projektu zaměřeného ke zpracování první české obsáhlejší spinozovské monografie. Tato monografie by měla zároveň přispět k tomu, k čemu přispívají evropská i světová spinozovská bádání – totiž k bližšímu poznání a porozumění procesům, v nichž se konstituovala novověká racionalita ve své filosofické i vědecké podobě.

²⁶ Jsou to názory obsažené vesměs v Heereboordově spisu *Meletemata philosophica*.

²⁷ Spinoza, B.: *Metafyzické myšlenky*, přel. M. Hemelík, Filosofia Praha 2000, str. 175.